

Tadeusz Buksinski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Podstawy aksjologiczne sfery publicznej

Pojęcie sfery publicznej

Mówiąc o sferze publicznej mam na myśli sferę w wąskim sensie tego słowa, czyli sferę umożliwiającą dyskusowanie i rozstrzygnięcie istotnych problemów dla zbiorowości politycznej, a nie sferę rozumianą jako przestrzeń dowolnych działań otwartą dla wszystkich. Zarazem jednak sferę tę rozumiem szeroko w sensie zakreślowym, bo obejmuje ona nie tylko aktywność deliberacji (jak u Habermasa), lecz także sferę polityki, prawodawstwa oraz samorządności. Jest to obszar wspólnych działań wielu ludzi, grup, instytucji dla przedyskutowania i rozwiązania wspólnych problemów. Nie ma w niej miejsca na przywileje, jest dostępna dla wszystkich obywateli. Taka sfera istnieje w każdym ustroju politycznym, jednak im ustrój jest bardziej demokratyczny, tym jest ona szersza, bardziej bogata, bardziej jawna, obejmuje więcej problemów, włącza więcej podmiotów. Do sfery publicznej należą problemy władzy, zarządzania, prawodawstwa, wykonawstwa prawa¹.

Powyższe określenie sfery publicznej jest zakresowe – wskazuje na rodzaj spraw dla niej charakterystycznych oraz rodzaj podmiotów biorących w niej udział. Niemniej można sferę publiczną definiować również na wiele innych sposobów, np. w kategoriach prawnych. Wtedy utożsamiana jest ze strukturami ustrojowymi, prawnymi, instytucjonalnymi oraz z działaniami w ich ramach, jak również z procesami wymiany informacji i z deliberacjami na forach publicznych otwartych dla wszystkich formalnie (np. medialnych, elektronicznych). W takim ujęciu czasem określa się zakres sfery publicznej poprzez wyliczenie typów in-

---

¹ Por. szczegółowe omówienie pojęcia sfery publicznej w książce T. Buksinski, *Publiczne sfery i religie*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań 2011, s. 67-96.

stytucji i działań, które należą do sfery publicznej, jako przeciwstawnej sferze prywatnej lub intymnej.

Niektórzy określają ją poprzez rodzaje działań – podkreślając, że dla niej charakterystyczna jest racjonalność postępowań, kooperatywność, używanie argumentów racjonalnych, skłonność do konsensusów. Działania irracjonalne, postawy nieuzasadnialne w kategoriach podzielanych standardów racjonalności (np. religijne lub emocjonalne), postawy partykularne, zaściankowe, konflikto-genne są usuwane do sfery prywatnej².

Można wreszcie stosować do określenia sfery publicznej kryteria aksjologiczne lub normatywne. Wartości specyficzne dla sfery publicznej funkcjonują na poziomie intencjonalnych postaw i działań jednostek lub na poziomie struktur ponadjednostkowych. One wyznaczają stopień władzy normatywnej podmiotów działających w sferze publicznej permanentnie lub akcydentalnie oraz dopuszczalne i pożądane formy ich aktywności. Od działających w niej podmiotów oczekuje się działań nastawionych na realizację istotnych dla niej wartości i dóbr. W artykule proponujemy koncepcję aksjologicznie rozumianej sfery publicznej. Na sferę publiczną konstytutywną politycznie składają się działania (w tym wypowiedzi) odnoszące się do ważnych wartości, dóbr i problemów dla danej zbiorowości jako całości. Podmioty formalnie (według kryteriów prawnych lub kryteriów racjonalnych działań) należące do tej sfery, a nie odnoszące się do istotnych społecznie wartości i problemów przestają być uznawane za publiczne, zaś te które realizują je źle są oceniane negatywnie. Stosowanie kryteriów aksjologicznych w funkcji definicyjnej łącznie z kryteriami prawnymi lub racjonalnych działań rodzi więc problemy.

Poznawanie wartości i ich status ontologiczny

Teorie wartości, jak wiadomo, przeżywały swój rozkwit w końcu XIX i początkach XX w. (szkoła idealistyczna – zwłaszcza H. Lotze, F. Nietzsche, neokantyści ze szkoły badeńskiej, M. Scheler i inni fenomenologowie), później filozofowie odwrócili się od nich (M. Heidegger, funkcjoniści, postmoderniści), zaś ostatnio postępuje ich odrodzenie³. Niepodobna w artykule omawiać wszystkich problemów związanych ze statusem i rolą wartości, niemniej z uwagi na wieloznaczność pojęcia i wielość teorii wartości, niezbędne jest sformułowanie paru uwag na te-

² Por. J. Habermas, *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, przeł. W. Lipnik, M. Łukasiewicz, wprowadzenie i red. naukowa oraz weryfikacja przekładu M. Czyżewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, seria: Biblioteka Współczesnych Filozofów, Warszawa 2007. Por też: J. Rawls, *Liberalizm polityczny*, przeł. A. Romaniuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

³ Por. H. Schnaedelbach, *Filozofia w Niemczech 1831–1933*, przeł. K. Krzemieniowa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 259-294.

mat, jaka filozoficzna koncepcja wartości zakładana jest w artykule. Zaprezentuję swoistą dialektykę dóbr, wartości oraz norm w zastosowaniu do sfery publicznej.

Punktem wyjścia jest koncepcja wartości neokantystów ze szkoły badeńskiej⁴. Choć nawiązuję do szkoły badeńskiej, to nie podzielam jej poglądu na status ontologiczny wartości ani na sposób poznawania wartości. W moim przekonaniu wartości nie są jakościami absolutnymi, przedmiotowo istniejącymi, ani wydzielonymi kompozycjami, które są bezpośrednio dane, niedefiniowalne i nierozkładalne na części. One nie należą do obszaru określanego przez Heinricha Rickerta jako „ein irrales Reich der Geltung”. Nie podzielam też poglądu fenomenologów (M. Scheler) jakoby w uczuciach lub w oglądzie były dane bezpośrednio czyste wartości, rozumiane jako istniejące niezależnie od rzeczywistości empirycznej, na wzór jakości lub jako całości swoistego rodzaju. Sądzę, że wartości są najpierw założone w aktach ludzkich doświadczeń, w działaniach, stawianiu celów. Istnieją na wzór kategorii Immanuela Kanta, bowiem stanowią niezbędne warunki sensownego postępowania ludzi. Są też założone w wypowiedziach o konkretnych przedmiotach, zjawiskach, stosunkach i ich klasach. Ludzie na ogół spontanicznie ustosunkowują się do przedmiotów (zjawisk, stosunków) jako mniej lub bardziej wartościowych pod określonym względem, np. jako pięknych lub sprawiedliwych. Waloryzowania dokonywane na co dzień mogą być i są najczęściej spontaniczne, mimowolne, nieświadome, intuicyjne. Przedmioty też są odpowiednio waloryzowane w wypowiedziach (sądach), przy użyciu pojęć wartościujących. Pojęcia wartościujące są wyrażane w sądach przez różne części mowy: przymiotniki, przysłówki, rzeczowniki, czasowniki. Waloryzowania wyrażane językowo nabierają charakteru bardziej świadomego.

Dopiero jednak w drodze refleksji nad postawami, działaniami, wytworami działań oraz wypowiedziami ewaluacyjnymi w miarę adekwatnie rozpoznawane są wartości, jako założone w nich oraz wyodrębniane są elementy (cechy, własności, stosunki), które mają charakter wartościujący. Wartości nie rozpoznajemy w izolacji od rzeczywistości empirycznej, ale w wyniku refleksji i analizy działań, wypowiedzi oraz obiektów uznanych za wartościowe. Rozpoznajemy je wtedy jako zrelatywizowane do podmiotów ludzkich, jako warunkujące ich postawy, działania i wypowiedzi.

Przyjmuję więc, że wartości istnieją w wymiarze podmiotowym i funkcjonują w postaci warunków ludzkich działań i sądów. Mają status transcendentálny. Są obecne w postawach podmiotów, dane jako ważne i obowiązujące w aktach doznawanych doświadczeń i są odkrywane (uświadamiane) w wyniku refleksji nad nimi. Wyrażają postawy ludzi wobec zjawisk, stanów rzeczy, przedmiotów.

---

⁴ H. Rickert, *System der Philosophie, Erster Teil: Allgemeine Grundlegung der Philosophie*, J.C.B. Mohr, Tübingen 1921; *idem, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung: Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften*, t. 1-2, Olms-Weidmann, Hildesheim 2007; *idem, Die Probleme der Geschichtsphilosophie: Eine Einführung*, Carl Winters UB, Heidelberg 1924; *idem, Vom System der Werte*, „Logos”, 4 (1913), s. 295-327.

W tym sensie są relacyjne, bo wiążą ludzi z przedmiotami ważnymi dla nich. Postawy i poglądy ludzi przypisują przedmiotom istniejącym określone wartości (lub odmawiają im takowych) lub tworzą określone przedmioty wartościowe z uwagi na uposażenie biologiczne i duchowe ludzi. Dzięki temu człowiek, który uświadomił sobie funkcje i status wartości, znajduje się w specyficznym świadomym stosunku wartościującym do siebie i do innych przedmiotów. Bez wartości człowiek nie potrafi kierować swoim życiem, a bez ich uświadomienia nie może wyrazić kierujących nim orientacji życiowych. One służą do nadawania sensu doświadczeniom człowieka, z jednej strony jako warunki zajścia doświadczenia sensownego, a więc mającego strukturę aksjologiczną, z drugiej strony jako narzędzia ideowe używane *post factum* do objaśnienia tego doświadczenia. To one warunkują ustanawianie konkretnych celów działań ludzi oraz wybór sposobów ich osiągnięcia. Są formami ewaluacyjnymi i normatywnymi intencjonalnych aktów i określają strukturę znaczeniową ludzkich postępowań. Działania ludzkie bez odniesień do wartości są niezrozumiałe i pozbawione sensu. Dzięki nim dokonujemy ocen, ewaluacji, określamy, co jest słuszne a co niesłuszne, co cenne a co mało wartościowe.

Na poziomie osobowym wartości mogą występować bezpośrednio jako motywy działań. To dzięki wartościom kształtowana jest tożsamość podmiotów – podmioty w sposób spontaniczny, intuicyjny lub w sposób refleksyjny, rozumowy odnoszą siebie do przestrzeni wartości oraz dokonują w niej wyboru wartości do realizacji swoimi postawami, opiniami, działaniami, całym sposobem życia. Nawet ci, którzy odżegnują się od wartości, zakładają je w działaniach. Mamy pewność co do wagi wartości dla człowieka, chociaż rozbieżności dotyczą ich uzasadnień, podstaw, sposobów istnienia, kreowania etc. To, co empiryczne nabiera znaczenia dzięki wartościom, w których ono uczestniczy lub do których jest włączone⁵.

Problem ogólności wartości

Do podstawowych problemów dyskutowanych w literaturze dotyczącej wartości od czasów Kanta należy obowiązywalność wartości i sądów wartościujących.

Otóż wartości uświadomione i ujęte w pojęciach ewaluacyjnych stają się niezależne od faktycznego stanu rzeczy i od konkretnych sytuacji, w których zostały rozpoznane. Stają się czymś ogólnym, czyli pewnymi jednostkami znaczeniowymi o treści wartościującej i normatywnej oderwanej od konkretnej sytuacji ich użycia. Jako uogólnione zawierają treści typowe lub typiczne dla pewnego typu pojęć wartościujących, stąd mogą być i są świadomie używane i stosowane

---

⁵ M. Brelage, *Transzendentalphilosophie und konkrete Subjektivität*, [w:] M. Brelage. Studien zur Transzendentalphilosophie, hrsg. von A. Brelage, de Gruyter, Berlin 1965, s. 72-229.

do dowolnych przedmiotów, dla charakterystyki ich znaczenie dla podmiotów ludzkich, np. sprawiedliwość jest stosowana dla charakterystyki różnych stosunków międzyludzkich, bo jest uznawana za wartość pozytywną dla wielu ludzi i różnych społeczeństw. Mogą też być pojęcia wartościujące używane w sposób przenośny lub arbitralny. Jak również mogą stanowić orientacje aksjologiczne w działaniach ludzi. W ten sposób uzyskują ogólne znaczenie normatywne. Stopień ogólności pojęć i sądów wartościujących jest różny, różna jest również ich treść.

W związku z występowaniem procesu uogólniania pojęć wartościujących w filozofii występują spory, co do tego, czy najbardziej ogólne pojęcia wartościujące (dobro, piękno, prawda, użyteczność) są definiowalne, czy też trzeba je przyjąć jako dane o treści intuicyjnej. W praktyce filozofie definiują je w różny sposób, najczęściej przez podanie komponent znaczeniowych w postaci pojęć wartościujących niższego szczebla ogólności zakresowej lub treściowej, np. „dobry moralnie” określany jest jako: autonomiczny, intencjonalnie ograniczający swój egoizm, liczący się z poglądami i potrzebami innych, traktujący człowieka jako cel w sobie, uczciwy itp. Wymienione treści konkretne definicyjne mają charakter zarówno opisowy jak i ewaluacyjny, z jednej strony służą do charakterystyki przedmiotów (stanów rzeczy), z drugiej zaś wyrażają stosunek ludzi do nich. Obydwa rodzaje komponent znaczeniowych są powiązane w użytych terminach.

Sądy jednostkowe wartościujące poszczególnych indywidualów zawierające pojęcia wartościujące stwierdzają pewne fakty oraz wyrażają indywidualne osobiste postawy i poglądy ich autorów. Wtedy mają charakter faktualny lub fakto-graficzny a zarazem waloryzujący, tzn. stwierdzają, że np. coś lub ktoś autorowi sądu się podoba lub że uważa kogoś za sprawiedliwego. W tak rozumianych sądach wartości redukowane są do prywatnych upodobań. Jednak przynajmniej niektóre sądy wartościujące zawierają też pewną powinność uznania ich za słuszne przez inne podmioty. Wydaje się, że zwłaszcza w niektórych postawach i sądach wartościujących, publicznie wypowiedzianych, zawarte jest roszczenie do ich powszechnej ważności. Znaczy to, że zawierają one żądanie ich powszechnego uznania. Kierują wobec każdego podmiotu (danej zbiorowości) wymaganie, by zajął podobną postawę wobec danego przedmiotu. Na przykład sąd „System polityczny w Polsce jest wzorowym uosobieniem zasad demokracji” (często go głoszą politycy rządzącej partii) z jednej strony stwierdza pewien stan rzeczy (że w Polsce występuje system demokratyczny), z drugiej ewaluuje go pozytywnie i wysuwa roszczenie, by inni podobnie pozytywną postawę wobec niego zajęli. Wyrażone postawy w sądzie stają się obiektywne w sensie normatywnym, tzn. jako roszczące prawo do obowiązywania, jako właściwe, słuszne, pożądane. Wartości założone w takich wypowiedziach i postawach wymagają od innych podmiotów, by zgodnie z nimi działali. Są więc ogólne roszczeniowo, powinnościowo, lecz nie są powszechnie ważne faktycznie, bo nie są i nie muszą być podzielane przez wszystkich członków zbiorowości.

Zapewne nie wszystkie postawy publicznie ujawnione oraz sądy publicznie wypowiedziane wysuwają roszczenia do powszechnej ważności. Niektóre wydają się mieć status czysto subiektywnych indywidualnych ekspresji. Roszczenia do powszechnej ważności wysuwają te, które są wyrażane lub wypowiedzane w imię całości społecznej lub w imię człowieka w ogóle lub w imię innych dóbr autotelicznych i w odniesieniu do tych dóbr lub ich istotnych części składowych. Wtedy one wyrażają to, co ich autorzy uznają za dobre (lub złe), istotne (lub nieistotne), ważne ponadindywidualnie, niesubiektywnie.

Powstaje problem, kiedy i w jakich warunkach sądy wartościujące są uzasadnione jako ogólne, czyli kiedy ich roszczenia do ważności ogólnej są akceptowalne. Wszak występowanie w imieniu całości społecznej lub człowieka w ogóle może być całkowicie arbitralne, a nawet autorytarne. Otóż we współczesnych społeczeństwach akceptowana jest zasada, że te wartości i sądy wartościujące dotyczące zbiorowości są uznawane za ważne i obowiązujące, które są kształtowane, formowane i uświadamiane w procesie interakcji i dyskursów społecznych o charakterze publicznym. Wtedy uzyskują status ponadindywidualnych, obiektywnych i uzasadnionych roszczeń do słuszności. One tworzą obszar ważności ewaluacyjnej i normatywnej powinności. Znaczy to, że obiektywność roszczeń aksjologicznych uzasadniana jest przez intersubiektywność i dialogiczność procesu ich uświadamiania i formułowania. I jako publiczne posiadają znaczenie ogólnospołeczne. Występują w charakterze swoistych metawartości, bo są ustanawiane dla wszystkich podstawowych dziedzin życia społecznego i wyznaczają tym dziedzinom granice aktywności. W tym sensie wartości, sądy i postawy wartościujące są kształtowane jako ogólne dla podmiotów określonego typu, dla członków danego społeczeństwa lub danej kultury. Sfera publiczna ustanawia też wartości dla samej siebie. W ten sposób tworzy strukturę aksjologiczną oraz atmosferę normatywności, w której żyje społeczeństwo i która stanowi warunek jego egzystencji oraz rozwoju.

Ustanawianie dialogiczne ważnych dla zbiorowości wartości (sądów wartościujących) i norm dokonuje się w nawiązaniu do zastanej kultury społecznej. W niej obecne są zwyczaje, obyczaje, normy, które określają, co jest dobre, a co złe dla ludzi i jakie postawy wobec jakich przedmiotów są słuszne, prawidłowe lub modelowe. Ludzie w nawiązaniu do nich kształtują siebie, swoje samorozumienie i swoje wartości współdziałając z innymi. Wartości stanowią konstytutywne elementy k u l t u r y, bo kształtują sensy wewnątrz systemu społecznego. Kultura jest środowiskiem realizacji i przekazywania wartości oraz dóbr. Dzięki nim tworzony i zachowywany jest sensowny porządek społeczny, wyznaczane możliwe jego rozumienia. Dla realizacji najważniejszych dla społeczeństwa wartości tworzone są dziedziny życia społecznego, struktury organizacyjne i instytucjonalne.

Wartości konkretyzowane są przez n o r m y o g ó l n e, które dookreślają ich normatywny wymiar, np. zakaz kradzieży jako norma chroniąca własność.

Normy wyrażają i konkretyzują wartości w ten sposób, że odnoszą je do określonej kultury lub społeczeństwa i wiążą wartości z obowiązkiem ich realizacji. Normy konkretne nie wynikają jednak bezpośrednio z wartości, bo mogą w różnych kulturach i zbiorowościach przybierać mniej lub bardziej restryktywny (permissywny) charakter, jak chociażby owa ochrona własności. Te wartości, które odgrywają najważniejszą rolę w społeczeństwie są chronione w postaci praw stanowionych. One stanowią konkretyzacje społecznych norm moralnych i obyczajowych. Jeśli więc zgodzimy się z poglądem, że byt społeczeństwa polega nie tylko na wegetowaniu z dnia na dzień, ale na realizacji określonych zadań lub celów, to nie unikniemy odwołania do wartości i norm dla objaśnienia istoty funkcjonowania i przemian społeczeństwa. Zarazem jednak transcendentna koncepcja wartości zakłada dobra autoteliczne substancjalne w postaci ludzi i społeczeństw jako podmioty (nośniki) wartości. Dzięki nim wartości są uświadamiane.

Na zakończenie tych wstępnych rozważań dodajmy, że neotranscendentna teoria pojmująca wartości jako warunki sensownego życia ludzi i społeczeństw sama zakłada pewne warunki zasadności takiego statusu i funkcjonowania wartości. Mianowicie zakłada dobra autoteliczne substancjalne jako niepodważalne i niekwestionowalne. Wartości pełnią wobec nich funkcję służebną. Do dóbr substancjalnych autotelicznych należą: człowiek i społeczeństwo. Używając języka Kanta można je uznać za cele w sobie. One są zakładane milcząco lub wyraźnie we wszystkich teoriach wartości. W koncepcjach teistycznych dobrem autotelicznym jest również Bóg. Dobra autoteliczne mają charakter podmiotów o uposażeniu bytowym i stanowią podstawę dla wszelkich wartości, norm i dóbr nieautotelicznych. Stanowią punkt wyjścia dla koncepcji wartości. W zależności od ich pojmowania i w relacji do nich formowane są teorie wartości. Dobra autoteliczne w wyniku uświadamiania, kształtowania i realizacji wartości samokształtują siebie i zmieniają pojmowanie siebie, niemniej nie podważają swojej autoteliczności czy wręcz absolutności bytowej i agatologicznej.

Prezentowana koncepcja zakłada też autonomię człowieka, jako bytu mającego możliwości kształtowania siebie i świata. Autonomia człowieka pojmowana jest jako warunek działalności aksjologicznej indywidualnej oraz zbiorowej. Stanowi też warunek wolności zewnętrznej (negatywnej i pozytywnej), czyli tej, która jest realizowana w stosunkach międzyludzkich.

Wartości konstytutywne

Jak już podkreślałem, społeczeństwa jako całości nie podobna zrozumieć bez odwołania się do wartości, na których się opiera i które realizuje. Wartości tych jest wiele. Są bardziej i mniej ogólne. Można pogrupować je wedle typów lub kategorii. Niektóre z nich są podzielane przez wiele kultur i społeczeństw, inne zaś są charakterystyczne tylko dla jednej kultury lub dla kilku zbiorowości. Naj-

ważniejsze z nich stanowią o tożsamości podmiotu zbiorowego i jego odrębności w stosunku do innych.

Struktura każdego społeczeństwa jest złożona. W każdym z nich wyodrębnionych jest wiele dziedzin życia społecznego. Podstawę wyodrębnienia pojęciowego oraz faktycznego poszczególnych dziedzin stanowią wartości konstytutywne dla tych dziedzin. Są to wartości najwyższe dla danej dziedziny, określające jej tożsamość i specyfikę. Zwykle teoretycy dążą do wyróżnienia jednej pary opozycyjnych prymarnych wartości jako konstytutywnych dla określonej dziedziny ewentualnie poddziedziny kultury lub społeczeństwa. Ale może takich par wartości być więcej lub mogą w funkcji konstytutywnej występować całe zbiory wartości. Przykładowo podstawą aksjologiczną ekonomii jest para pojęć: zysk i strata gospodarcza, dla sztuki jest to: piękno – brzydota, dla polityki: władza – podleganie władzy, dla moralności: dobro i zło moralne, dla religii: zbawienie – potępienie. One składają się na istotę aksjologiczną struktur, rzeczy, zjawisk i definiują je. Stanowią z jednej strony podstawę do wyodrębnienia danej dziedziny lub poddziedziny życia społecznego spośród innych, a z drugiej strony pozytywne wartości konstytutywne określają idealną funkcję lub istotę danej dziedziny. Wartości konstytutywne mają wymiar definicyjny, czyli treść aksjologiczną istotną, elementarną, uznawaną za podstawę ideową dla danej dziedziny społecznej. Wyrażana jest ona za pomocą terminów definiujących określoną dziedzinę życia społecznego i w tej funkcji wartości konstytutywne występują jako formy (ramy) ewaluacyjne (normatywne) wysuwające roszczenia do bezwzględnej ważności, tzn. do ważności niezależnej od okoliczności i warunków związanych z funkcjonowaniem określonych dziedzin społecznych (np. dobro moralne żąda postępowania moralnego bezwarunkowego). Jednak jako realizowane w praktyce są względne, bowiem realne przedmioty mogą ucieleśniać i ucieleśniają treści definicyjne wartości konstytutywnych w różnym stopniu i w różny sposób. Poza tym wartości konstytutywne zakładają odpowiednie rozumienie autotelicznych dóbr podstawowych bezwzględnych, chociażby w postaci człowieka lub społeczeństwa i w odniesieniu do nich są określane⁶.

Jakie więc wartości konstytuują sferę publiczną? Wydaje się, że podstawową definicyjną wartością dla niej jest *suwerenność obywateli*. Jest ona zasadą tożsamości publicznej, która polega na decydowaniu obywateli o sobie poprzez wspólne deliberacje i działania. Dzięki niej obywatele sami mogą deliberować o swoich sprawach, dokonywać wyborów problemów do rozwiązania oraz najlepszych sposobów ich rozwiązywania, jak również wyborów reprezentantów, którzy będą na co dzień sprawować zarząd nad bieżącymi sprawami. Brak suwerenności ludu likwiduje sferę publiczną lub czyni ją ułomną i niepełną. Suwerenność ludu znalazła w czasach nowożytnych najpierw wyraz w sferze politycznej,

⁶ Por.: M. Scheler, *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, przeł. S. Czerniak i A. Węgrzecki, PWN, Warszawa 1987; A. Węgrzecki, *Scheler*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975.

i od czasów rewolucji francuskiej, stała się warunkiem legitymizacji rządów na Zachodzie, następnie została rozciągnięta na inne przestrzenie: samorządową, legislacyjną, deliberacyjną.

Kategoria „suwerenności obywateli” jest dość ogólna i może być różnie rozumiana oraz implementowana. W zasadzie jest to wartość formalna, bo nie mówi nic o tym, jaka treść, jakie konkretne sprawy mają sferę publiczną wypełniać, ani w jaki sposób mają być załatwiane. Niemniej odgranicza ona tę sferę od sfery prywatnej i intymnej. W niej wypracowywane są regulacje obowiązujące we wszystkich sferach społecznego życia, w tym w sferze prywatnej. Na jej podstawie wytwarzane jest takie dobro, jak wspólnota ludzi tworzących warunki dla współżycia i dobrego życia całej zbiorowości⁷.

Suwerenność obywateli zapewnia im rządzenie sobą w wielu wymiarach, w wymiarze politycznym, samorządowym, legislacyjnym, ważnych spraw codziennych. Według tej wartości obywatele mają wspólnie ustalać normy współdziałań, czyli samoograniczać siebie, w imię słusznego i dobrego życia oraz współżycia. Jeśli tak postępują, to znaczy, że dzielą poglądy na wagę pewnych norm, reguł, instytucji, dla dobra wszystkich. I tak ustanowione normy mają legitymizację, bo są wyrazem głębokich przekonań, pragnień i dążeń społeczeństwa suwerennego.

W wymienionych czterech poddziedzinach sfery publicznej ważnej politycznie podstawę ideowo-aksjologiczną będą stanowić konkretyzację zasady suwerenności. I tak dla sfery prawnej będzie nią praworządność, dla politycznej – legitymizowana władza, dla samorządowej – wspólne zarządzanie wspólnotą regionalną lub lokalną, dla deliberacyjnej – wolne dyskutowanie obywateli nad wspólnymi sprawami.

Tak rozumiana sfera publiczna zapewnia warunki użycia normatywnych władz przez obywateli, a więc od niej zależne są faktyczne statusy, uprawnienia, możliwości i moce ludu. Dzięki swojej aktywności obywatele zapewniają sobie wolność, autodeterminację polityczną, tworzenie wspólnych opinii, wybór i kontrolę reprezentantów, realizację własnych interesów.

Wartości naczelné

Obok wartości konstytutywnych w każdej dziedzinie życia społecznego występują wartości naczelné lub najważniejsze lub metawartości. Są one bardziej konkretne od konstytutywnych, niemniej odgrywają decydującą rolę w formowaniu okre-

---

⁷ E.S. Morgan, *Inventing the People. The Rise of Popular Sovereignty in England and America*, W.W. Norton & Company, New York 1988; K. Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, New York 2001. H. Abromeit, *Volkssouveränität in komplexen Gesellschaften*, [w:] H. Brunkhorst, P. Niesen (Hrsg.), *Das Recht der Republik*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1999, s. 17-36.

ślonej dziedziny społecznej. One z jednej strony precyzują treść znaczeniową wartości konstytutywnych, z drugiej zaś same konstytuują różne części (poddziedziny przedmiotowe) wspólnego obszaru aksjologicznego wyznaczonego przez pojęcie wartościujące nadrzędne (konstytutywne) i w ten sposób rozczłonkują ten obszar przedmiotowy. Na przykład sferę moralności cechują wartości naczelné w rodzaju: obowiązek / brak obowiązku, cnota / brak cnoty, uczciwość / nieuczciwość, altruizm / egoizm, miłość / nienawiść itp. Nie stanowią systemu, ale stanowią zbiór ważnych, podstawowych idei aksjologicznych. Mają wymiar ewaluacyjny oraz wymiar normatywny, powinnościowy, który znajduje wyraz w towarzyszących im normach (nakazach i zakazach). Zbiór pozytywnych wartości spośród nich składa się na naczelną aksjologię moralną i stanowi ideał do zrealizowania w danej dziedzinie. Poza nimi występują jeszcze inne, mniejszej wagi, wchodzące w skład teorii poszczególnych dziedzin i poddziedzin życia społecznego.

Jakie wartości naczelné charakteryzują sferę publiczną? Jest ich wiele. Zakładane były w praktyce już w czasach starożytnej Grecji i Rzymu oraz zostały uświadamiane zarówno przez filozofów starożytnych, jak i nowożytnych. Najważniejsze z nich można traktować jako części składowe definicji rzeczowej pojęcia wartościującego „suwerenność obywateli” lub założenia dla realizacji tej idei konstytutywnej, inne zaś jako konkretyzacje wartości konstytutywnej dokonane w nowożytnej kulturze zachodniej.

Wydaje się, że do podstawowych wartości naczelných sfery publicznej należą: wolność zewnętrzna (pozytywna i negatywna), równość, pokój wewnętrzny. One razem wyznaczają z jednej strony granice formalne lub ramy ideowe dla działań i stosunków publicznych, z drugiej zaś pełnią funkcję idei regulatywnych dla działań publicznych, wskazują ideał, którym należy kierować się w wyborze konkretnych wartości w sferze publicznej. Odniesienie do tych wartości nadaje działaniom ludzi z definicji charakter publiczny. Wolność zewnętrzna negatywna stanowi warunek działań w sferze publicznej, natomiast pozytywna wyraża ideę tworzenia przez wspólnotę dla siebie warunków duchowych i materialnych swojego życia. Równość w godności człowieka oraz równość formalna, w tym równość wobec prawa, należały do podstawowych idei społeczeństw zachodnich i były uważane za warunki praworządnego państwa. Z kolei bez pokoju wewnętrznego nie może istnieć żadne społeczeństwo. Każda władza polityczna ma się troszczyć o jego zapewnienie.

Wartości wymienione wydają się być niezbędne dla funkcjonowania każdej sfery publicznej, chociaż w różnych zbiorowościach są realizowane w różny sposób oraz w różnym stopniu. Bez nich jednak nie może suwerenność obywateli zostać w pełni wyartykułowana. Można więc je uznać za formalne aksjologiczne warunki niezbędne dla funkcjonowania oraz żywotności sfery publicznej.

Obok powyższych do naczelných (najważniejszych) dla sfery publicznej należą wiele innych. Są to wartości mniej abstrakcyjne i o bardziej konkretnych

treściach niż wyżej wymienione, niemniej mają charakter ogólny i mają rozstrzygające znaczenie dla życia publicznego: bezpieczeństwo, porządek, sprawiedliwość, solidarność, dobro wspólne, tolerancja. Bezpieczeństwo osobiste obywateli i ich własności to część składowa stanu pokoju i porządku w zbiorowości. Solidarność jest rozumiana jako zasada współpracy długoterminowej, opartej zarówno na kalkulacjach interesów własnych, jak i na uczuciach lub bezinteresownym współdziałaniu z innymi. Z kolei idea dobra wspólnego wyklucza ze sfery publicznej (lub negatywnie ocenia) działania i podmioty egoistyczne, które dążą do zaspokojenia wyłącznie własnych potrzeb kosztem potrzeb, interesów, wartości i dóbr ogółu. Dominującą postawą w tej sferze stają się wolne i solidarne działania obywateli w trosce o dobro wspólne. Tolerancja zaś pojmowana jest jako konkretyzacja wartości wolność zewnętrznej.

Wagę wymienionych wartości uświadamiano sobie stopniowo na nowo w czasach nowożytnych oraz wyeksplikowano ich znaczenie i zastosowanie. Nie znaczy to, że wymyślono je lub skonstruowano w nowożytności. Większość z nich była stosowana w praktyce życia publicznego, a nawet uświadamiana, już w czasach starożytności, o czym świadczy mowa Peryklesa zapisana przez Tukidydesa, pisma Platona, Arystotelesa, stoików, praktyki republiki ateńskiej i rzymskiej. Niemniej w czasach nowożytnych nadano im nowe komponenty znaczeniowe – w duchu bardziej liberalnym, równościowym i uprawnieniowym⁸.

Wartości naczelné sfery publicznej są produktem samoartykułowania się zbiorowości jako wspólnoty publicznej. Wspólnota je artykułuje jako ważne i obowiązujące niezależnie od interesów poszczególnych członków wspólnoty. One nie są dziełem przypadku. Uznawane są za obowiązujące jako warunki dobrego życia i współżycia, warunki zapewniające słuszny wpływ wszystkich obywateli na kształtowanie konkretnych form życia zbiorowego. Są wyrazem przekonań zbiorowych wyrażanych w sferze publicznej, a dotyczących słusznego życia i działania, przekonań ukształtowanych historycznie i kulturowo. W wyniku rozwoju kulturowego społeczeństwa uświadamiają sobie ich treść i wagę oraz akceptują jako cenne, pożądane, obowiązujące, niemniej one nie mają statusu psychologicznych stanów lub konstrukcji subiektywnych podmiotów, lecz przyjmowane są za istniejące niezależnie od świadomości poszczególnych jednostek oraz interesów poszczególnych grup.

Wartości naczelné stanowią podstawę aksjologiczną dla formowania norm regulujących współdziałanie oraz celów ważnych dla życia publicznego. Na ich podstawie tworzony jest zespół norm i zasad działania publicznego, ograniczających dopuszczalne w sferze publicznej konkretne cele, dobra, reguły, działania, poglądy. Stanowią w tym sensie również podstawę obowiązków obywateli oraz

---

⁸ Por.: J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, przeł. Z. Rau, A.W. Czarnota, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992; Ch. Montesquieu, *O duchu praw*, przeł. T. Boy-Zeleński, przejrzał i uzupełnił M. Sczaniecki, t. 1-2, PWN, Warszawa 1957.

decydentów politycznych wobec innych obywateli i całego społeczeństwa, jak również obywatelskich i politycznych uprawnień.

Metawartości (wartości naczelne) sfery publicznej pełnią rolę ograniczenia egoistycznych roszczeń poszczególnych osobników, w taki sposób by umożliwić innym obywatelom zaspokojenie ich interesów, potrzeb, dążeń, pragnień celów. Mają zapewnić pokojowe współzycie i współpracę przy zachowaniu godności poszczególnych osób i nienaruszalności ich prywatnych wartości i sposobów życia przy przestrzeganiu ram aksjologicznych publicznych oraz norm ustalonych publicznie. Przy czym chodzi o to, by obywatele sami nie tylko świadomie stosowali się w życiu do danych wartości, ale by sami uświadamiali sobie i uznawali za słuszne te, które służą ich suwerenności i samorealizacji we wspólnocie, by uświadamiali sobie jakie z nich zapewniają im udział w decydowaniu o sobie i swoim otoczeniu, partycypację w życiu politycznym, samorządowym w deliberacjach. W ten sposób obywatele czynią wartości żywotnymi motywami swoich działań, a tym samym budują i umacniają sferę publiczną⁹.

Wartości naczelne publiczne występują na metapoziomie wobec wartości osobistych, prywatnych oraz wspólnotowych. One określają granice ważności dla realizacji lub ujawniania w sferze publicznej tych ostatnich. Poszczególni ludzie mają różne pragnienia, wartości życiowe, cele, potrzeby, preferencje. Zaspokajają je najczęściej w sposób spontaniczny, bezrefleksyjnie, a nawet mechanicznie. Taki sposób ich zaspokajanie może tworzyć przyjazne stosunki wobec innych osób, wtedy wartości naczelne są realizowane mimo woli, na mocy zwyczaju, wychowania, socjalizacji. Ale na tym poziomie bezrefleksyjnym powstają często stosunki międzyludzkie wrogie, a nawet konflikty oraz podejmowane są działania przynoszące szkody podmiotom działającym i innym osobom lub całemu społeczeństwu. Dlatego wobec ludzi stawiany jest wymóg refleksyjnego działania, czyli świadomego wybierania celów i sposobów działań przy uwzględnieniu wartości publicznych naczelnych. Wartości osobiste świadomie wybierane, takie jak: własne zdrowie, bogactwo osobiste, własna wygoda, przyjemności, sukces prywatny, przygoda, szczęście osobiste mogą być zgodne lub niezgodne z wartościami ważnymi dla sfery publicznej. Niezgoda ma miejsce zwłaszcza wtedy, gdy osoby chcą realizować swoje wartości nie licząc się z podobnymi wartościami i potrzebami innych lub gdy narzucają swoje wartości innym bez ich zgody.

Wartości naczelne sfery publicznej tworzą pewną strukturę idealną, aksjologiczną, która może być wypełniona różną treścią normatywną w postaci praw moralnych, obyczajowych, stanowionych oraz różną treścią faktograficzną (tzn. wytwarzaniem różnych dóbr stanowiących ucieleśnienie wartości) w różnych społeczeństwach. Najistotniejsze dla zachowania współzycia zbiorowego są kon-

---

⁹ T. Pangle, *Uszlachtenie demokracji: wyzwania epoki postmodernistycznej*, przeł. M. Klimowicz, Znak, Kraków 1994; J. Schwarzmantel, *Citizenship and Identity. Towards a New Republic*, Routledge, London 2003; J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa*, przeł. B. Markiewicz, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993.

kretyzowane w postaci praw stanowionych. Każda wymieniona wartość podlega dalszym dookreśleniom, podziałowi na komponenty aksjologiczne i części o treści bardziej szczegółowej. Niektóre z tych części-komponent spełniać mogą rolę konstytuowania konkretnych form lub poddziedzin sfery publicznej, np. wolność pozytywna stanowi wartość konstytutywną dla ustrojów republikańskich¹⁰.

Wydaje się, że wymienione powyżej cztery poddziedziny sfery publicznej służyć mają realizacji wszystkich wymienionych wartości naczelných, z tym, że czynić to mają w różny sposób. Instytucje prawne, parlamenty z definicji służącej mają realizacji powyższych wartości, zwłaszcza wartości sprawiedliwości – one po to zostały ustanowione by zapewnić implementację ważnych aspektów wymienionych wartości w postaci prawa stanowionego, a więc w sposób przymusowy. I na tym polega ich legitymizacja. Natomiast politycy i partie polityczne w praktyce politycznej interpretują i wcielają je w życie w interesie całej zbiorowości. Zapewnienie bezpieczeństwa i pokoju powinno być przedmiotem ich szczególnej troski. Z kolei samorządowcy załatwiają zgodnie z wymienionymi wartościami sprawy o znaczeniu ważnym dla społeczeństw lokalnych i regionalnych oraz wpływają na to by decydenci prawni i polityczni działali zgodnie z wartościami i interesami zwykłych obywateli. Kierują się w postępowaniu zwłaszcza wartością i normą dobra wspólnego. Zaś obywatele aktywni wyrabiają sobie opinie na temat wagi wartości i ich implementacji w konkretnych sytuacjach dzięki dyskusjom, wprowadzają je w życie swoimi działaniami (np. charytatywnymi), jak również wymuszają odpowiednie ich rozumienie i stosowanie swoimi protestami. Wolność pozytywna, równość i tolerancja mają dla nich szczególną wagę.

Wartości naczelné sfery publicznej są mniej lub bardziej ogólne. Ich publiczny charakter polega na tym, że są ważne, znaczące dla suwerennej samo-realizacji politycznych wspólnot i współżycia w zbiorowości. One nie stanowią systemu, ale są powiązane ze sobą i występują zależności między nimi ukształtowane historycznie. Stanowią dziedzictwo historii określonego regionu, zbiorowości lub kultury i składają się na ich tożsamość publiczną, tożsamość powszechnie uznaną. W różnych okresach historycznych przywiązywana jest różna waga do poszczególnych wartości. Przykładowo w nowożytnej historii Europy najpierw (XVII–XVIII w.) przywiązywano wagę do wolności, a następnie (od XIX w.) do równości. Stąd też i historia społeczna Europy, czyli historia tworzenia dóbr (instytucji, ustrojów politycznych, systemów gospodarczych) ma inne oblicze dla obu wymienionych okresów. Dopiero w XIX w. biedni stają się częścią składową ludu suwerennego, a ustroje polityczne stają się demokratyczne. Przywiązywanie wagi do jednych wartości spycha inne na drugi plan publiczny, a nawet czasem usuwa z życia publicznego.

---

¹⁰ Por. T. Buksinski (red), *Idee filozoficzne w polityce*, Wydawnictwo Naukowe IF UAM, Poznań 1998; Ch Taylor, *Nowoczesne imaginaria społeczne*, przeł. A. Puchejda, K. Szymaniak, Znak, Kraków 2010.

Nawet jeśli zawartość treściowa i sens wartości realizowanych działaniami są różne w różnych kulturach, a nawet w różnych społeczeństwach, to ich forma decyduje o ich publicznym charakterze. One są ogólne w formie i zrozumiałe dla wszystkich, bo zawierają one pewne komponenty treściowe uniwersalne. Są to treści definicyjne. Poza nimi wypełniane są też treściami konkretnymi, specyficznymi dla konkretnej kultury czy zbiorowości. Są to treści wchodzące w skład różnych teorii wartości i dóbr realizowanych, oparte na nich oraz wchodzące w skład różnych asocjacji znaczeniowych, czyli skojarzeń warunkowanych sytuacjami użycia wyrażeń z terminami wartościującymi.

Sfera publiczna utrzymuje się i jest żywotna, z jednej strony dzięki nieskończonej ilości różnorodnych działań, postaw ludzkich, odniesień, stosunków jednorazowych lub powtarzających się, często mimowolnych, nieświadomych, z drugiej strony dzięki wierze w słuszność lub ważność czy zasadność konstytutywnych i naczelnych wartości oraz związanych z nimi norm, reguł postępowania, oraz ich przestrzegania. Sfera publiczna z jednej strony jest praktyczną ideą, czymś na wzór utopii realnej Johna Rawlsa, z drugiej strony jest rzeczywistością społeczeństw tworzących, interpretujących i wcielających w życie tę ideę¹¹.

Dobra pochodne (wytworzone)

Wartości konstytutywne i naczelne są pojmowane jako struktury idealne ogólne, służące ekspresji dóbr autotelicznych, ich samorealizacji, rozwojowi oraz ich ochronie, zabezpieczeniu ich bytu i samodzielnych przemian.

Rzeczy wartościowe są nośnikami wartości czyli dobrami. Nośniki wartości mogą mieć charakter materialny, duchowy, mogą być osobami, działaniami ludzkimi, stosunkami międzyludzkimi, własnościami osób, mogą być dane lub wytworzone przez ludzi. Dobro pochodne to coś konkretnego, bytowo istniejącego, to pojedyncze przedmioty (stany rzeczy) lub całe ich klasy. Dobra są wartościowe z uwagi na posiadanie cech, własności, struktur, które są wartościowane (ewaluowane pozytywnie lub negatywnie) przez podmioty. To wartościowanie może przybierać formę praktyczną, w postaci ustosunkowań (działań) wobec przedmiotu lub formę językową. W tym ostatnim przypadku polega ono na przypisaniu przedmiotom cech wartościowych za pomocą pojęć i sądów wartościujących (pozytywnych lub negatywnych) z uwagi na podmioty wartościujące, czyli z uwagi na ważność ich dla konkretnych ludzi, lub całych społeczeństw. W obu przypadkach odnosimy charakterystyki do pewnych podzielanych jako pozytywne postaw, poglądów, norm. Ta sama cecha faktualna (np. agresywność

---

¹¹ J.E. Fassum, Ph. Schlesinger, *The European Union and the Public Sphere*, Routledge, London – New York 2007.

lub uległość) może przyjmować różne wartości w różnych społeczeństwach i w różnych sytuacjach.

Postawy aksjologiczne pozajęzykowe, jak również językowe, wobec przedmiotów mają podwójny wymiar. Z jednej strony wskazują (konstatują) pewne cechy specyficzne występujące w przedmiotach istniejących lub pożądane do realizacji w przedmiotach wymagających wytworzenia, z drugiej wyrażają sens wartościujący w postaci ewaluacji pozytywnej lub negatywnej danej cechy (przedmiotu, stanu rzeczy) istniejącej lub pożądanej dla podmiotów określonego rodzaju (ludzi, społeczeństw, kultur).

W sferze publicznej szczególną rolę odgrywa realizacja wartości w postaci wytwarzania dóbr ważnych publicznie oraz ewaluacja działań wytwarzających owe dobra. Realizacja wartości konstytutywnych i naczelných przybiera postać dóbr, z tym że są to dobra wtórne, pochodne wobec dóbr autotelicznych i założonych wartości. Można je określić też jako aksjologiczne. One uzyskują znaczenie w świetle przyjętych wartości. Do dóbr tego typu należą te, które są odniesione do wartości naczelných i konstytutywných dzięki sposobowi ich tworzenia lub używania, lub funkcjonowania. Działania ludzi realizujące wartości tworzą konkretne dobra, czyli rzeczy cenne: materialne, społeczne lub duchowe, np. dobra konsumpcyjne, stosunki władzy, akty charytatywne. W ostatecznym rozrachunku akceptacja człowieka wartości i stosunek do nich decyduje o tym, co zostanie uznane za dobro ucieleśniające wartość. Przykładowo system elekcji jest dobrem publicznym, bo zaspokaja potrzebę samorządności społeczeństwa i stanowi konkretyzację wartości samorządności, zaś tworzenie partii politycznych jest warunkiem osiągnięcia władzy politycznej. Do dóbr aksjologicznych należą też cechy charakteru ludzi, bo one służą realizacji wartości – cechy pozytywne (np. talenty, otwartość na innych), skłonności pozytywne (pracowitość) ułatwiają wcielanie wartości uznanych za pozytywne dla całego społeczeństwa, zaś cechy negatywne (np. zawiść) utrudniają pokój społeczny. Cechy jednostek ważne społecznie są zwykle wyrazem kształtowania w procesie wychowania i socjalizacji. Odwołując się do zbiorów wartości społecznych nadajemy sens własnym i obcym cechom osobowości, działaniom oraz współdziałaniom, jak również ich wytworom¹².

Struktury organizacyjne jako dobra podmiotowe

W sferze publicznej szczególne miejsce zajmują dobra przybierające postać norm, reguł, przepisów prawnych, instytucji, organizacji. Dla wygody określimy je terminem **struktury organizacyjne**. Są to dobra powstałe

¹² H. Rickert, *Unmittelbarkeit und Sinndeutung. Aufsätze zur Ausgestaltung des Systems der Philosophie*, Mohr, Tübingen 1939.

w określonym momencie historii jako wytwór oddziaływania i realizacji wielu wartości naczelnych równocześnie. Powstają w sposób nieintencjonalny lub intencjonalny. Okazują się względnie trwałe i zmieniają powoli swoje struktury wewnętrzne oraz (do pewnego stopnia) swoje funkcje. Ich szczególna rola polega na tym, że z jednej strony stanowią formy lub ramy organizacyjne dla działań nakierowanych na realizację określonych wartości publicznych naczelnych. Ich struktury mają sprzyjać wcielaniu wartości, lub wpływać na swoistą ich interpretację i implementację. z drugiej strony mają ułatwiać tworzenie dóbr przedmiotowych ważnych publicznie. Bez nich nie do pomyślenia jest funkcjonowanie sfery publicznej we współczesnych społeczeństwach. One kierują myśleniem i działaniem poszczególnych obywateli. Sfera publiczna jest wypełniona instytucjami i organizacjami, które tworzą formalne, często precyzyjnie określone reguły dla działań i w ten sposób oferują możliwości uczynienia działań bardziej skutecznymi, uporządkowanymi, skoordynowanymi. Ich funkcjonowanie oparte jest na zasobach organizacyjnych, finansowych, osobowych, na kapitale i strukturach sensu. One określają role, tożsamości, przynależności, w tym obowiązki i uprawnienia osób występujących w rolach publicznych. Dzięki nim dokonuje się stabilizacja oczekiwań. Ustalają też standardy, według których podejmowane są decyzje oraz określają kryteria dotyczące tego, jakie działania są legitymizowane, oraz jakie krytyki, argumenty i wypowiedzi są dopuszczalne, a także jakie interesy mogą być realizowane w sferze publicznej. Tworzą płaszczyzny organizacyjne dla formowania podzielanych celów oraz przekonań normatywnych. Ich zaletą jest także to, że łączą organizacyjne role i tożsamości przynależne do ról z ocenami sytuacji, z zasobami i z normatywnymi przepisami, umożliwiając tym samym podział zadań między członków zespołu i skuteczne współdziałanie. Ustanawiając bezosobowe kryteria i standardy ocen działań, problemów, rozwiązań mają promować ugody i sprzyjać pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów bez likwidowania różnorodności¹³.

Dla każdej poddziedziny sfery publicznej charakterystyczne są instytucje dominujące, podstawowe, za pomocą których są wcielane w życie wartości naczelne. Dla sfery prawnej jest to system prawny, włącznie z systemem sądowniczym i wykonawczym; dla politycznej – państwo, tzn. organy państwowe wraz całym systemem administracji państwowej; dla samorządowej – instytucje gminne; dla deliberacyjnej – system komunikacji publicznej i kształtowania opinii publicznej oraz cały zbiór stowarzyszeń i wolnych organizacji pozarządowych nie nastawionych na zysk ekonomiczny. Instytucje wzajemnie się kontrolują. Występują między nimi konflikty i napięcia dotyczące tego, jakie dobra przedmiotowe należy w danej sytuacji tworzyć w pierwszej kolejności i w jaki sposób.

---

¹³ J.G. March, J Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, The Free Press, New York 1989; J.G. March (ed.), *Explorations in Organizations*, Stanford University Press, Stanford 2008. J.G. Marek, *The Pursuit of Organizational Intelligence*, Blackwell, Oxford 1999.

Zaakcentujmy jeszcze raz, że w instytucjach i organizacjach oraz za ich pomocą tworzone są i podtrzymywane konkretne dobra przedmiotowe sfery publicznej, takie jak usługi urzędnicze wobec obywateli, czy dostarczanie dóbr wolnych, do których wszyscy mają dostęp, takich, jak infrastruktura, woda, ochrona życia, zdrowia, partycypacja obywateli w życiu publicznym, wpływy polityczne *etc.*

Jakość sfery publicznej zależy od jakości struktur organizacyjnych oraz od cech obywateli. Sfera publiczna jest żywotna, o ile tworzone są dobre prawa i o ile są one przestrzegane, o ile politycy dbają o wartości wspólne, a obywatele są aktywni i rozumni. Instytucje dają możliwości aktywności i stworzenia aktywnej ochrony całości społecznej przed samowolą niektórych, ale bez rozumnej aktywności obywateli mogą stać się ociążałe, utrudniające życie lub być opanowane przez kliki i wykorzystane do manipulowania tzw. szarymi obywatelami.

Wartości operacyjne

W transcendentalnej aksjologii życia publicznego występuje swoista dialektyka dóbr i wartości. Dobra autoteliczne stanowią podłoże ideowe i substancjalne dla wartości konstytutywnych i naczelnych, te z kolei warunkują dobra pochodne (wtórne) – podmiotowe (struktury organizacyjne) i przedmiotowe. Dobra wtórne publiczne podmiotowe (struktury organizacyjne i ich elementy) też podlegają procesowi oceny i normowaniu. Ten proces dokonuje się znowu za pomocą wartości, z tym, że są to już wartości mniej ogólne od konstytutywnych i naczelnych (nazwiemy je operacyjnymi) oraz występują w innych funkcjach niż tamte. Są to głównie funkcje regulatywne, oceniające, krytyczne oraz modyfikujące wobec dóbr pochodnych publicznych, zwłaszcza owych struktur organizacyjnych.

Tak więc można wymieniać przykładowo takie p u b l i c z n e w a r t o ś c i o p e r a c y j n e w kulturze publicznej zachodniej, jak: prawdomówność, jawność życia publicznego, permisywność, dobrobyt, wielość poglądów, akceptacja odmienności, kooperatywność, niekonfliktowość, umiejętności organizacyjne, kompetencje, demokratyczne podejmowanie decyzji, akceptacja decyzji podejmowanych większością głosów, wzajemność w postępowaniu, skuteczność, zgodność działań z przekonaniem, uprzejmość i podobne. Niektóre wartości publiczne operacyjne nazywane są tymi samymi terminami co wartości naczelne, niemniej terminy te występują teraz w konkretnym kontekście użycia i otrzymują znaczenie specyficzne kontekstowe, np. wolność zewnętrzna negatywna jako wartość naczelna sfery publicznej definiowana jest za I. Berlinem, jako prawnie zapewniona nieingerencja podmiotów zewnętrznych w życie obywateli bez ich zgody lub jako ilość drzwi w sferze publicznej otwartych dla działań obywateli, natomiast na poziomie operacyjnym określana jest w konkretnych sytuacjach jako wolność od inwigilacji obywateli przez policję, możliwość krytyki rządzących w mass

mediach, brak zakazu prawnego ekspresji swoich preferencji seksualnych w sferze publicznej itp. Na tym poziomie odnosimy te wartości do konkretnych instytucji lub organizacji: policji, mass mediów, systemu prawnego i charakteryzujemy za ich pomocą te struktury organizacyjne oraz ich funkcjonowanie w sferze publicznej. Wartości operacyjne stanowią w konkretnych sytuacjach uszczegółowienie wartości konstytutywnych i naczelnych odniesione do konkretnych podmiotów publicznych¹⁴.

Za pomocą wartości operacyjnych ewaluowani mogą być i są wszyscy aktorzy publiczni oraz osoby akcydentalnie występujące w sferze publicznej, a więc obywatele, samorządowcy, politycy, sędziowie i funkcjonariusze wymiaru sprawiedliwości. Oceniani są wedle kryterium czy wypełniają dobrze swoje role, a więc czy posiadają wymagane cechy związane z tymi rolami oraz czy dostarczają wymaganych od nich dóbr przedmiotowych. Na tym poziomie wartości pozytywne oznaczają cechy aktorów pozytywnie waloryzowane. Głównymi aktorami, do których stosowane są wartości operacyjne, są jednak wyżej wymienione struktury organizacyjne, czyli instytucje, urzędy, organizacje, organy publiczne, prawa stanowione, administracja. One bowiem mają dostarczać usług nieekonomicznych obywatelom oraz realizować cele społecznie użyteczne. Zadania nałożone mogą wypełniać tylko wtedy, gdy mają pewną reputację, bo tylko wtedy zdobywają zaufanie obywateli i uzyskują legitymizację. Wypełnienie dobre ich zadań możliwe jest tylko we współpracy z obywatelami i przy akceptacji obywateli.

Stosowanie publicznych wartości operacyjnych opiera się na pewnych założeniach. Po pierwsze zakłada się że każda instytucja, organizacja i osoba publiczna posiada swoistą istotę (czyli swoiste wartości ją konstytuujące) oraz związany z nią zbiór funkcji i zadań głównych, do których realizacji jest powołana. Ta istota to model idealny, wyrażony za pomocą pewnych pojęć charakteryzujących daną strukturę organizacyjną. Przykładowo na sądownictwo nakładane są pewne wymogi dotyczące jego struktury: ma ona być prosta, przejrzysta, sądy mają być dostępne dla obywateli, a więc odpowiednio usytuowane oraz niedrogie, sędziowie kompetentni, racjonalni, uczciwi. Zaś funkcja sądów polega na rozpatrywaniu spraw i wydawaniu wyroków bezstronnie, obiektywnie, kompetentnie, zgodnie z obowiązującymi prawami, sprawnie, przy zachowaniu zasad wolności wypowiedzi stron uczestniczących, przestrzeganiu godności osób, ochrony danych osobowych. Wartości operacyjne można więc nazwać atrybutywno-funkcjonalnymi.

Po drugie zakłada się, że cechy i funkcje pożądane obiektów publicznych są zrelatywizowane do punktów widzenia, potrzeb duchowych i materialnych ludzi znajdujących się w konkretnych sytuacjach. Są więc relacyjne. Dobra, jakimi są struktury organizacyjne publiczne, są tworzone po to, by być przystosowywanymi

---

¹⁴ R.S. Hartman, *The Structure of Value: Foundations of Scientific Axiology*, Wipf and Sock Publishers, Washington 2011; J. Alexander, *The Civil Sphere*, Oxford University Press, New York 2006.

dla realizacji konkretnych dóbr przedmiotowych uznanych za ważne w danych okolicznościach dla obywateli. Zwykli obywatele wiążą z nimi określone oczekiwania, oparte na zasadach normatywnych, a więc żądają zapewnienia uprawnień należnych im wedle standardów przyjętych w danej kulturze lub społeczeństwie oraz wyraźnego określenia obowiązków instytucji wobec obywateli, oraz obywateli wobec poszczególnych instytucji. Od specjalistycznych instytucji i organizacji publicznych, powołanych do wypełnienia specyficznych zadań, żądają przede wszystkim dostarczenia, zgodnych z ich przeznaczeniem czy powołaniem, usług, takich jak dobra prawne, materialne, społeczne, edukacyjne, zdrowotne. Roszczenia są wysuwane wobec poszczególnych instytucji i organizacji, przeznaczonych do dostarczania konkretnych dóbr. Dlatego struktury organizacyjne muszą być wrażliwe na potrzeby ludzi, elastycznie dostosowywać się do sytuacji, być otwarte na dialog oraz posiadać jasne kryteria obowiązków i uprawnień przypisanych poszczególnym członkom struktury. W społeczeństwach zwykle jest zgoda na wartości konstytutywne i naczelną głównych dziedzin życia społecznego, trudniej o zgodną ich interpretację i implementację w zastosowaniu do instytucji i organizacji. Poszczególni obywatele bowiem przywiązują wagę do różnych komponent znaczeniowych wartości naczelnych i różnie pojmują ich konkretyzację oraz odmiennie oceniają ich ważność w danej sytuacji (np. dla jednych ważniejsze jest bezpieczeństwo, dla innych wolność).

Stopień spełniania przez struktury organizacyjne ich misji, funkcji i zadań jest mierzalny za pomocą stosowania do nich coraz bardziej dokładnych kryteriów w postaci właśnie wartości operacyjnych i wskaźników empirycznych. Baterie wskaźników służą do przełożenia wymiaru normatywno-aksjologicznego na empiryczny¹⁵.

By uczynić koncepcję wartości operacyjnych jaśniejszą przypomnę, że stosowana ona już była w badaniach nad strukturami publicznymi. Zawarta jest mianowicie *implicite* w pismach Maxa Webera, zwłaszcza w jego modelu biurokratycznej administracji. W jego ujęciu administracja jest konstytuowana przez wartość naczelną jaką jest praworządność (legalność – w jego języku). Wartość ta konkretyzowana jest w jego pracach za pomocą takich wartości operacyjnych jak: wydajność, fachowość, sprawność, lojalność, hierarchiczność, racjonalność proceduralna, neutralność, obiektywność, autorytet, formalizm, specjalizacja¹⁶. Są to cechy pozytywne, idealne jakości dobrej administracji, a zarazem funkcjonują jako cechy – jakości pozytywne dobrego urzędnika. Za ich pomocą oceniane są instytucje, urzędy oraz ich pracownicy, czyli stosowane są równocześnie jako operacyjne kryteria ewaluacji publicznych aktorów i ich działań.

¹⁵ Na temat roli wskaźników w badaniach humanistycznych: T. Buksinski, *Metodologiczne problemy uzasadnianie wiedzy historycznej*, PWN, Warszawa – Poznań 1982.

¹⁶ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, przeł. D. Lachowska, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 2002; *idem, The Theory of Sociology and Economic Organization*, tr. A.M. Henderson and T. Parsons, Free Press, New York 1969.

Analogicznie możemy sformułować kryteria ewaluacyjne dla państwa demokratycznego typu zachodniego. Wymienimy wśród nich: kontrolę władz politycznych przez władze prawne i gremia obywatelskie, partycypację obywateli w życiu politycznym, wpływy polityczne obywateli, reprezentację, uczciwe regularne elekcje, działalność partii o różnych orientacjach politycznych, konstytucjonalizm, rządy prawa, przestrzeganie praw człowieka, wolność od arbitralnych aresztowań.

Wartości operacyjnych nie należy utożsamiać z wartościami zmiennych znanymi z metodologii badań socjologicznych. Wartości operacyjne są pochodnymi (konkretyzacjami) wartości naczelnych i konstytutywnych sfery publicznej oraz mają wymiar ewaluacyjny, używane są dla charakterystyk oceniających (pozytywnych lub negatywnych) struktury organizacyjne publiczne. Traktowane są jako wartości istotne dla istnienia poszczególnych instytucji, a nawet jako podstawy ich dobrego funkcjonowania i spełniania przez nie właściwych dla nich ról. Są konkretyzowane w postaci ocen, norm i reguł obowiązujących poszczególne instytucje i organizacje, które mają kierować ich funkcjonowaniem oraz działaniami jej członków. Natomiast wartości zmiennych w socjologii są z reguły obojętne ewaluacyjnie i normatywnie oraz są z reguły stosowane do wielkiej liczby różnego typu przedmiotów, np. takie, jak: dochód, mobilność, wiedza, stosunek do służby wojskowej *etc.* Chociaż mogą one w pewnych kontekstach być używane w znaczeniu oceniającym, np. taka zmienna, jak „aktywność publiczna obywatela współczesnej Polski” może zostać poddana skalowaniu i stopniowaniu oraz być mierzona za pomocą całej baterii wskaźników empirycznych ilościowych i jakościowych¹⁷, a zarazem rezultaty badań w postaci ustalenia wartości zmiennej, mogą służyć jako podstawa ewaluacji aktywności publicznej obywateli Polski. W takich wypadkach zawartość treściowa (komponenty znaczeniowe) zmiennych, po pierwsze określone są zwykle na niższym poziomie abstrakcji niż wartości operacyjne instytucji, po drugie ich wymiar ewaluacyjny zależy od poglądu na status obywatela jako elementu w sferze publicznej, który to status określony zostaje z kolei za pomocą wartości operacyjnych stanowiących konkretyzację wartości naczelnych przyjętych dla sfery publicznej.

Wartości operacyjne sfery publicznej w ostatnich dwóch dziesięcioleciach stały się przedmiotem intensywnych badań. Przybrały postać teorii publicznych wartości (theory of public values). Szczególnym zainteresowaniem cieszą się wśród badaczy krajów skandynawskich oraz anglosaskich (B. Bozeman, M. Moore, M.R. Rutgers, J. Benington i inni)¹⁸. Zwolennicy teorii publicznych wartości nie

---

¹⁷ S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1967; T. Buksiński, *Metodologiczne problemy uzasadniania...*

¹⁸ B. Bozeman, *Public Values and Public Interest: Counterbalancing economic individualism*, George Town University Press, Washington 2007; M. Moore, *Creating public value: Strategic management in government*, Harvard University Press, Cambridge MA 1995; M.R. Rutgers, *Sorting out public values? On the contingency of value classifications in public administration*, „Administrative Theory and Praxis”, 2008, no. 30 (1), s. 92-113;

nawiązują do tradycyjnych teorii wartości oraz nie odróżniają poziomów analiz, stąd czasem traktują wartości publiczne jako absolutne, innym razem jako relatywne lub jako stany psychologiczne, jednak chyba nie będzie wielkim nadużyciem, jeśli stwierdzę, że głównym przedmiotem ich zainteresowań są wartości określone przez nas jako operacyjne. Nazywane są one przez reprezentantów tej teorii zasadami przewodnimi w organizacji życia publicznego, którymi pracownicy służb publicznych mają się kierować i które mają jak najlepiej wcielać w życie. Tworzone są coraz to nowe i bardziej dokładne zespoły kryteriów dla oceny stopnia i sposobu realizacji funkcji właściwych dla poszczególnych służb publicznych, telewizji, radia, NGO, organów rządowych, sądownictwa, szkolnictwa, uniwersytetów, samorządów¹⁹. Sposób i zakres realizacji wartości operacyjnych tworzy kulturę publiczną danej struktury publicznej (organizacyjnej), a zbiór takich kultur składa się na kulturę całej sfery publicznej. Sama efektywna partycypacja w takiej kulturze, a więc tworzenie i wcielanie w życie tych wartości stanowi już nagrodę dla jej uczestników.

Na uwagę zasługuje fakt, że teoria publicznych wartości (czyli wartości operacyjnych) powstała jako reakcja przeciwko ekonomizacji życia publicznego. Wykazuje ona, że struktury organizacyjne życia publicznego muszą być oceniane za pomocą innych kryteriów niż firmy gospodarcze. Przeciwwstawia podejście aksjologiczne podejściu indywidualistycznego efektywizmu typu liberalnego, który wyrósł z analiz rynku towarów i który jest nieprzydatny w sferze publicznej. Instytucje, organizacje i służby publiczne nie podlegają prawom popytu i podaży, ale regułom demokratycznego wyboru i odwoływania decydentów, regułom krytyki przez usługobiorców, regułom tworzenia reputacji itp. Efektywność stanowi ważne kryterium dla oceny instytucji publicznych, jednak jest to kryterium innego typu niż to stosowane w biznesie. Teoria wartości publicznych tworzy kryteria oceny służb publicznych nie w terminach wyników finansowych, lecz w terminach (a) stopnia wypełniania przez nie konkretnych wartości i zadań, dla których realizacji zostały powołane (b) oraz stopnia efektywności działań usługowych wobec obywateli. Procedury tego typu uświadamiają komponenty aksjologiczne kultury publicznej, w której żyjemy.

By uniknąć nieporozumień dodajmy, że teoria wartości publicznych (operacyjnych) nie deprecjonuje podmiotów prywatnych, w sensie prawnym i własnościowym. Przeciwnie docenia ich rolę w sferach pozapublicznych, a nawet dopuszcza ich działanie w sferze publicznej, pod warunkiem, że będą bardziej efektywne niż instytucje publiczne i zgodnie z wartościami publicznymi będą dostarczać usług publicznych, np. zaopatrywać w czystą wodę lub dbać o czystość miast, lub zapewnić ubezpieczenia. Muszą to robić jednak pod kontrolą publiczną i publiczne

---

J. Benington, M. Moore (eds.), *In Search of Public Value – Beyond Private Choice*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan, Palgrave 2007.

¹⁹Building Public Value. Renewing the BBC for a Digital World, http://www.bbc.co.uk/print/pressoffice/pressreleases/stories/2004/06_june/29/bpv.shtml

wartości nie mogą doznać uszczerbku z tego powodu. Ważną troską teorii wartości publicznych jest uchronienie sfery publicznej przed kontrolą jej służb publicznych przez prywatne podmioty i podporządkowanie ich interesom. Gdy dochodzi do takiego podporządkowania aksjologia sfery publicznej zamienia się w interesologię prywatną. Takim tendencjom sprzyjają dążenia występujące w samej sferze publicznej, zwłaszcza w politycznej części tej sfery dąży się do tego, by osiągać cele jak najtaniej, opierając się na kryteriach utylitarnych i stosowanie metod znanych z rynku ekonomicznego. Coraz częściej słyszymy, że np. instytucje publiczne powinny być samowystarczalne finansowo. Postulaty tego typu formułowane są nawet wobec uniwersytetów. Postawa mówiąca, że menadżerskie i biznesowe kryteria zarządzania w sferze publicznej mają zastąpić kryteria oceny wedle publicznych wartości dąży do likwidacji sfery publicznej. Przeciwstawia się takim tendencjom i takim dążeniom aksjologia sfery życia publicznego.

Tadeusz Buksinski

The Axiological Foundations of the Public Sphere

Abstract

The aim of the paper is to explore the role of values, norms and goods in the understanding of public sphere. Values are defined as conditions of human activity, presupposed in human praxis, deeds, setting goals. The paper attempts to answer the question what kinds of values, norms and goods function as conditions enabling the functioning and understanding of the public sphere. The role of constitutive values (sovereignty of citizens), head values (freedom, equality, peace), secondary and administrative values and goods is analyzed.

Keywords: public values, goods, norms, public sphere, public interest, institutions, strategic management.